

- 1 Domagoj Grečl: *Prijevodni elegijski distih, Latina & Graeca 17*, Zagreb 1981, str. 43–58.
- 2 Premda u naslovu članka stoji izraz *elegijski distih*, heksametar i pentametar promatraju se odvojeno. Elegijski distih kao strofa samo je mehanički spoj dvaju unutar sebe strogo određenih stihova, i njihov međusobni odnos s metričke je strane potpuno irelevantan kako za originalnog stvaraoca tako i za prevodioca.
- 3 O većem broju slogova u originalu govorit ćemo u odlomku o *metričkim slobodama*.
- 4 U jampskom trimetru, na primjer, također je moguć daktil ali s naglaskom na prvoj kračini (– U) i takav daktil ne bi bilo moguće uklopiti u prikazanu shemu.
- 5 Vidi Dubravko Škiljan: *Katul, Pjesme, SNL*, Zagreb 1979, str. 17.
- 6 Zato mi se čini da Domagoj Grečl (*o.c.*, str. 45) nema pravo kad tvrdi da „Versus spondiacus u prijevodnom heksametru ne postoji” i da stih koji „... je u prijevodu ostvaren sa šest troheja... osjećamo da ne zvuči skladno”. Mi nemamo što osjećati. Mi smo sasvim matematički ograničeni minimum od šest troheja i maksimumom od pet daktila + jedan trohej. Držeći se strogo toga principa mogao bi tko, kad bi čitavu *Ilijadu* preveo samo u trohejima i makar to zvučalo kao naš narodni dvanaesterac, slobodno tvrditi da je prijevod ostvaren u heksametrima.
- 7 Iz želje za neponavljanjem ne donosimo sheme pojedinih odmora, pretpostavljajući da su oni čitaocu poznati. Prikaz cezura i dijereza u heksametru može se vidjeti bilo u kojem metričkom priručniku, a i u spomenutom članku Domagoja Grečla (*o.c.*, str. 44).
- 8 U našem prijevodnom heksametru nužno će biti više odmora iza nenaglašenih slogova (iza trećeg troheja, iza nekog daktila, bukolska dijereza), jer bi kod cezure iza pete ili sedme polustope morali imati naglašen slog, a to je jedino moguće upotrebom jednosložnih riječi. U tome nas, međutim, dosta ograničava *copia verborum* našeg jezika.
- 9 Mjesto u govoru između dviju riječi od kojih prva završava vokalom a druga njime počinje.
- 10 *O.c.*, str. 46.
- 11 Odavde nadalje znak / na hrvatskim ili srpskim riječima označava samo mjesto akcenta a ne njegov kvantitet ili kvalitet.
- 12 Priznajemo da je ne želi krivo akcentuirano (*o.c.*, str. 53) i da „takvih naglasnih nepravilnosti ne bi smjelo biti u metrički dobrome stihu”.
- 13 *O.c.*, str. 46.

URBANI RAST I KONCEPCIJA OBLIKOVANJA ANTIČKOG GRČKOG GRADA

Procesu nastajanja gradova u antičko doba pogodovale su, osim prirodnih uvjeta same mikrolokacije, brojne privredne i političke funkcije, bilo da je riječ o klasičnom centru moći – prijestolnici ili specifičnom grčkom polisima – gradu državi. Razvoj oblikovnog koncepta grčkih gradova, pogotovo od kraja arhaičkog preko klasičnog razdoblja do helenizma, izuzetno je zanimljiv, a sazrijevanje ideje o umjetničkom pristupu gradu kao cjelini veliko je dostignuće grčke arhitekture. Isto tako, specifičnost razvitka društvenih odnosa vidljivo se odražava i u razvoju naselja i u njihovu oblikovanju.

Naseljavanje starijih grčkih plemena, pogotovo u situaciji zaposjedanja zemlje bilo je, vjerojatno, pod vodstvom snažne kraljevske vlasti, no prema dostupnim izvorima u 8. i 7. st. pr. n. e. izgrađuje se nov poredak. Naime, kraljevsku vlast potisnuo je i zamijenio široki sloj plemstva koji je određivao politička zbivanja u naseljima i plemenskim organizacijama. U ovoj fazi naselja još nisu imala karakter kasnijeg grčkog polisa, no već u najranije doba dvorovi i svetišta stvaraju izvjesnu jezgru gradskog života oko koje se formiraju urbane strukture poprimajući gradske oblike.

Prvobitna, primarno fortifikativna uloga terena nije više presudna za razvoj grada. Promet i trgovina dobivaju sve veći značaj, a grad osigurava i prostor za sve društvene funkcije. Promjena ratne tehnike u korist naoružanih pješaka (falange) umanjuje važnost plemićkih pojedinačnih borbi i samim tim slabi autoritet plemstva. Na taj način sposobnost za vršenje vojničke službe omogućava sudjelovanje u procesu političkog odlučivanja sve širim slojevima, te je postepenim procesom započelo mijenjanje postojećeg poretka. Gradovi su, međutim, ovaj put kao oblici političkog organiziranja, svojom izolacijom i međusobnim suparništvom ponovo razdvajali Grke kao u doba plemenskih saveza. Kulturno jedinstvo i umjetnička misao, uprkos tomu, nisu bili poremećeni. Zajednička religija i frekventni međusobni saobraćaj pogodovali su razvoju jedinstvenog arhitektonskog oblikovnog koncepta hrama: bio je to estetski primarni zadatak – ljepota u službi bogova –, a u kasnijem procesu politiziranja religije, odnosno sve jačeg vezivanja kulta s javnim životom, u kojemu su hramovi integralni dijelovi gradova, i ostale zgrade postepeno poprimaju slične oblikovne elemente stvarajući povezane i skladne cjeline.

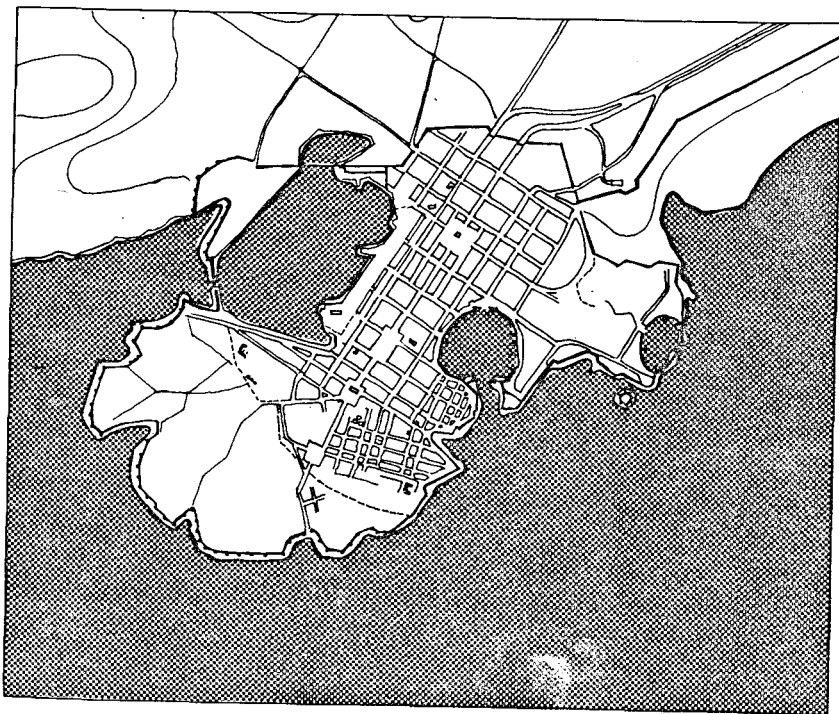
Arhitektura grčkog grada najbolje odražava njegov društveni život, a koncepcija samog grada postaje umjetničko djelo. U svojoj težnji za ljepotom u oblikovanju arhitektonskih objekata Grci posebnu pažnju posvećuju omjerima i proporcijama i razrađuju i najsitniji detalj u duhu cjeline, a u momentu kad i čitav grad postaje predmetom estetske spoznaje, arhitektura zadobiva novu kvalitetu – međusobno prožimanje i nadopunjavanje. Zgrada više nije izoliran objekt koji živi sam za sebe, ona svojim plohamo definira i dio vanjskog prostora, a isto tako korespondira svojim oblikovanjem s ostalim zgradama koje artikuliraju isti prostor u težnji za

formiranjem hramoničnih cjelina. Na taj način vanjski prostor postaje ravnopravan element urbane kompozicije, isto kao i izgrađeni korpus objekata, pogotovo u svijetu gdje se život pretežno odvija na otvorenom.

U periodu nastajanja najstarijih grčkih gradova broj javnih zgrada bio je sveden na minimum, a kuće su građene potpuno jednostavno. Važnu je ulogu imao obrambeni zid koji je striktno definirao površinu grada i njegovu granicu. Raster ulica bio je nepravilan, u skladu s mogućnostima terena, što je istovremeno bio i preduvjet za nepravilan rast. Kasnije, odlaskom u prekomorske zemlje, Grci su preuzeli ortogonalni ulični raster što je uvelike utjecalo na razvoj grčke urbanističke ideje, pogotovo u kasnijem helenističkom periodu.

Hipodam iz Mileta, najznačajniji teoretičar grčkog urbanizma s kraja 5. st. pr. n.e. sakupio je sva do tada poznata graditeljska iskustva i sistematizirao njihove principe. Uz to, on je otišao korak dalje od svojih prethodnika analizirajući funkcije grada i predlažući u skladu s tim i način njegova organiziranja.

Hipodamu se pripisuje izrada planova za izgradnju atenske luke Pirej (sl. 1), antičke kolonije Turiji u Donjoj Italiji i grada Roda (408–407. g. pr. n.e.).

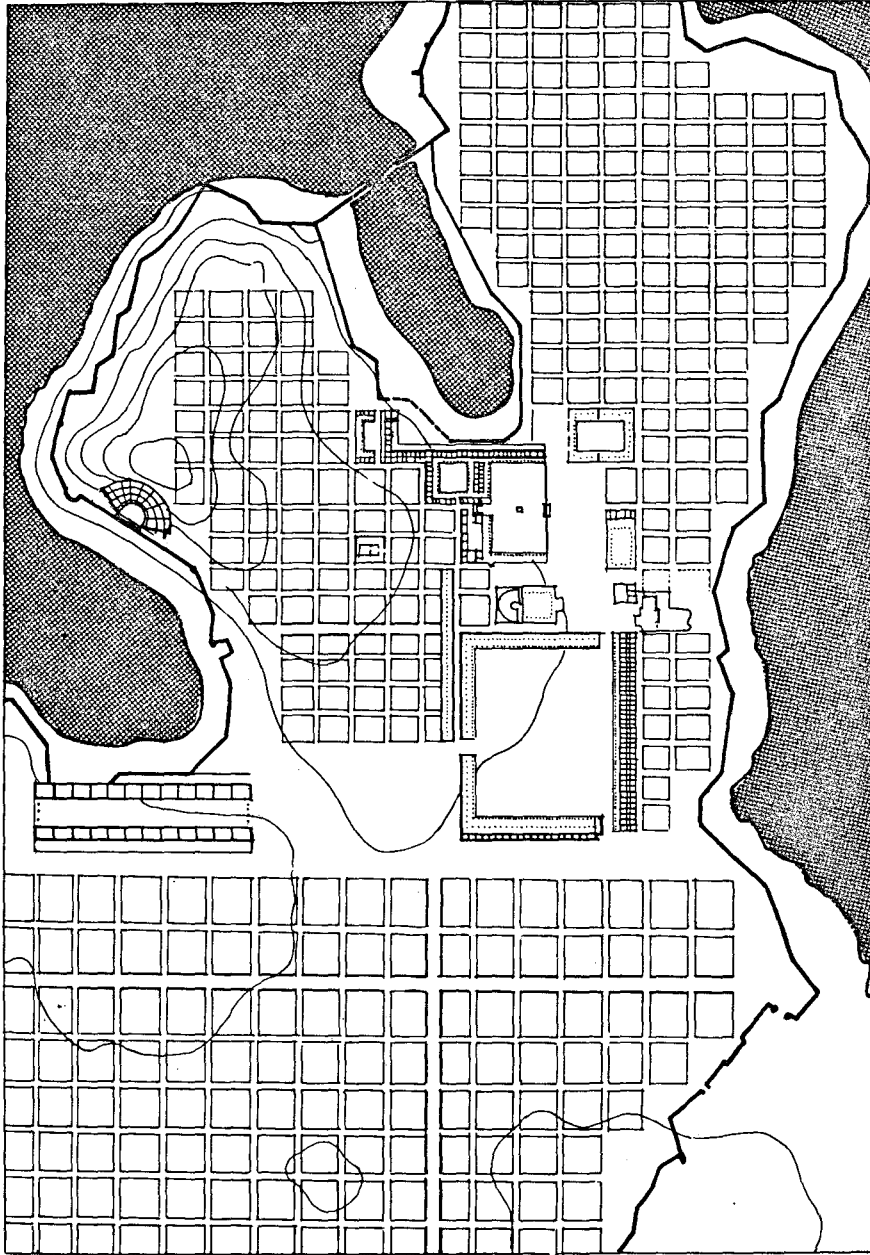

Sl. 1. Pirej

Aristotel se u svojoj „Politici“, razrađujući ideju grada, oslanja na Hipodamovu teoriju, premda joj pristupa veoma kritički. O Hipodamovoj funkcionalnoj podjeli grada Aristotel kaže: „Predvidio je grad-državu od deset tisuća stanovnika i podijelio ih na tri dijela: u jedan je dio svrstao zanatlije, u jedan zemljoradnike, a u treći ratnike i one koji posjeduju oružje. A podijelio je na tri dijela zemljište: na sveto, javno i privatno. Tako bi sveto bilo ono namijenjeno činima šovanja bogova, zajedničko ono od kojeg se uzdržavaju ratnici, a privatno zemljoradnika.“ Tako je, razmišljajući o načinu stvarnog korištenja grada, Hipodam grupirao njegove komercijalne, političke i religiozne sadržaje u prostorne cjeline. Nadalje, u pogledu estetskog oblikovanja grada, Hipodam je usvojio ortogonalnu uličnu mrežu s trgovima na križanjima i pravilnim, jednakim blokovima kuća, predlažući kod neravnog terena izgradnju javnih sadržaja na terasama različitih nivoa kako bi se bolje isticali.

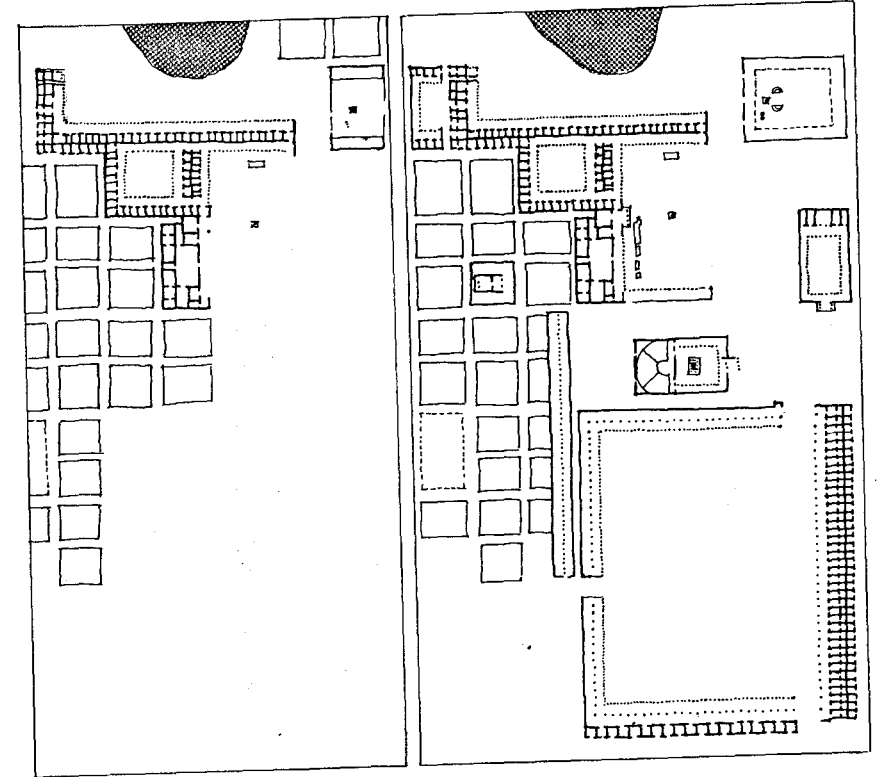
Za plan Pireja karakteristična je centralna magistrala naglašena nizom pravilnih simetrično uobličjenih trgova. Magistrala se po izlasku iz grada nastavlja na strateško-trgovački put prema Ateni, zaštićen s obje strane dugim zidom. Zid je izgradio Kalikrat 460. g. pr. n.e., još u vrijeme početka razvoja Pireja kao pristaništa u prirodnim zaljevima, dok je novoplanirani grad izgrađen kasnije. Atena je u to vrijeme imala vjerojatno oko sto tisuća stanovnika i razvijala se, kao i svi stariji gradovi, tlocrtno nepravilno za razliku od ortogonalno planiranog Pireja.

Hipodamov rodni grad Milet obnovljen je nakon razaranja u ratu s Perzijom 494. g. pr. n.e., po ortogonalnom planu, između 479. g. i 466. g. pr. n.e. Plan je, obuhvativši kompletni prostor grada prije razaranja, u vrijeme kad se moglo računati na daleko manji broj stanovnika, osigurao bazu njegova dugoročnog razvoja i dalekovidno predvidio dinamičan rast urbanih struktura (sl. 2). Ovaj izuzetni povijesni primjer urbanističkog planiranja i svijesti o potrebi rezerviranja prostora za buduće namjene koje će se ravnopravno uključivati u gradski organizam, čiju dalekosežnost ilustrira i činjenica da je Milet svoju punu predviđenu veličinu dostigao tek dva stoljeća nakon osnivanja po pravilnom planu, pružio je velike mogućnosti funkcionalnog i vizualnog oblikovanja, uprkos krutom osnovnom rasteru plana. Ponavljajući modul pravokutnog bloka koji konstituira rezidencijalni dio grada, postavljen je ritam i ostalih sadržaja i stambenih zona. Milet je, naime, dvjema agorama i društvenim zgradama oko centra bio podijeljen na tri stambene zone, od kojih je južna imala daleko veću površinu blokova, što upućuje na mogućnost da su tu predviđene zgrade bogatijih stanovnika s većim parcelama. Sve dimenzije blokova i širine ulica određene su dimenzijama antičkih stopa u polidekadnim odnosima, dok je jedinica osnovne modularne mreže iznosila 5 stopa. Nadalje, centralna zona grada, vezana je na pristanište i bogato dimenzionirana već u klasičnom periodu, tako da su omogućena velika proširenja u helenističkom periodu, pa je osiguravala nesmetano odvijanje trgovačko-poslovnih funkcija u prostorima agore, dok se društveni život vodio na slobodnim prostorima uz agoru, koji su ujedno korišteni

Sl. 2. Milet

i kao svečana ulica za procesije. Kompozicija agore u periodu do kraja 4. st. pr. n.e. uključivala je dosta slobodnog prostora s naglašenim značajem pristaništa (sl. 3). Jedinstvenim arhitektonskim okvirom u duljini 130 m uobličena je obalna fasada kao prvi vizualni doživljaj grada došljaku s mora. U duhu filozofije tog vremena, za artikulaciju upotrebnog prostora korišten je minimum konstrukcije, a ritam stupova povezuje prostore obale i agore ne zatvarajući ih.

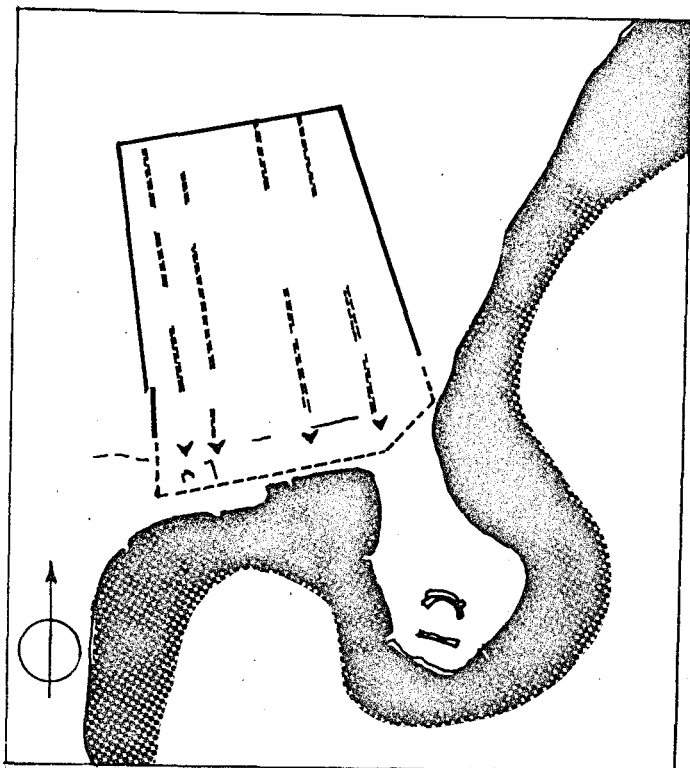

Sl. 3. Milet, agora 4. st. pr. n.e.

Sl. 4. Milet, 2. st. pr. n.e., razvoj centralne zone

Komparirajući isti prostor u helenističkom razdoblju od 3. st. pr. n.e. s dogradnjama i preinakama kroz različite forme masa i otvorenih prostora, moguće je uočiti i promjene u filozofiji svakog perioda. Tako je helenistički koncept rasprostranjeniji, rastegnutiji i širi (sl. 4). Akcent je na simetričnosti arhitektonskih masa, što daje formalniji karakter otvorenim prostorima namijenjenim društvenim skupovima. Arhitektonske ih plohe potpuno definiraju, premda ih još uvijek ne zatvaraju. Kutne tlocrtnne forme pridonose dinamici međusobnih odnosa i obogaćuju sliku grada. Problem komponiranja pojedinih prostornih scenarija, kroz doživljaje zatvorenih i otvorenih prostora i njihove međuovisnosti, helenistički je koncept rješavao s dozom istančanosti, ali ne zanemarujući njihovu osnovnu funkcionalnu namjenu.

Za razliku od jednostavnih zahtjeva stanovnika istog grada u klasičnom periodu, helenizam je ukidanjem gradova država inicirao i novu vrstu gradskog života, sadržajno bogatijeg, čime se i fond zgrada specijalnih namjena značajno povećao, a samim tim modificiran je i pristup oblikovanju cjeline. U kontinuitetu razvoja ovog grada imponira mogućnost fleksibilnih promjena arhitektonskih formi usprkos krutom ortogonalnom rasteru koji je ponudio plan. Treba napomenuti da je ortogonalna shema provedena dosljedno ne obazirući se često niti na reljefne nepogodnosti. Pa ipak, tlocrtni ortogonalni koncept nije unificiran do pravilnosti kojom su osnivane kasnije rimske kolonije.

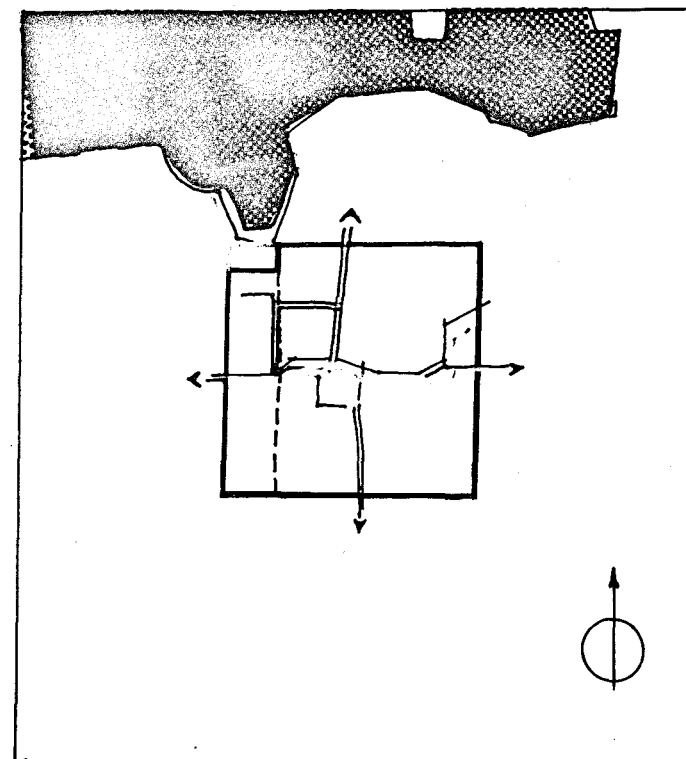

Sl. 5. Isa

Komparirajući grčke kolonije na našem području – Far (Starigrad na otoku Hvaru) i Isu (Vis), uočljive su dvije različite sheme tlocrtne organizacije, uprkos zajedničkom konceptu ortogonalnog rastera i sličnim preduvjetima lokacije.

Tako se vanjske zidine Ise blago trapezasto šire prema morskoj obali, a gušći raster

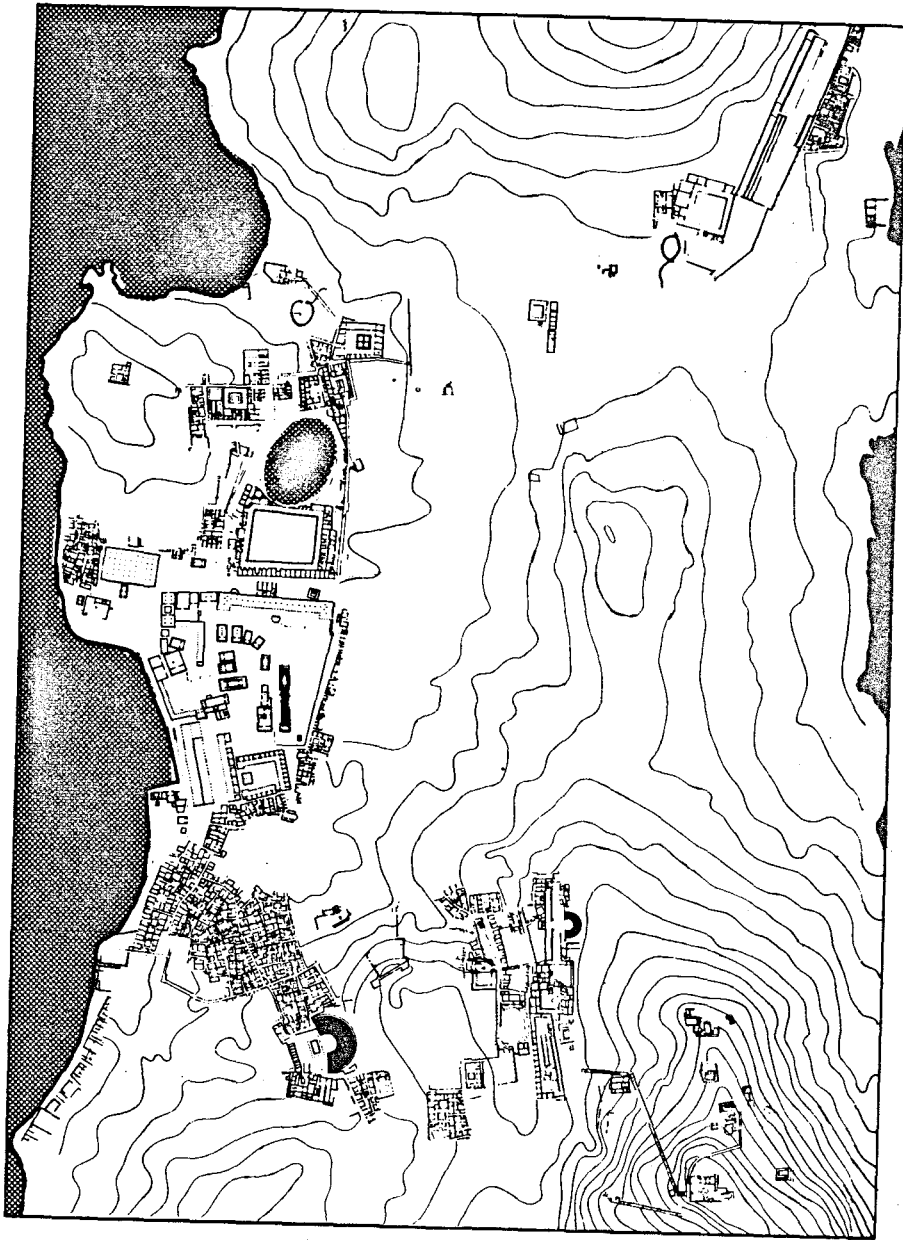
paralelnih ulica spušta se prema luci gdje je vjerojatno bio smješten javni prostor (sl. 5). Kod Fara je kvadratični tlocrt uravnotežen s ravnopravnim komunikacijama u oba smjera, a centralni javni prostor nalazi se u sjecištu središnjih ulica u čijim su osima i vrata grada (sl. 6).

Sl. 6. Far

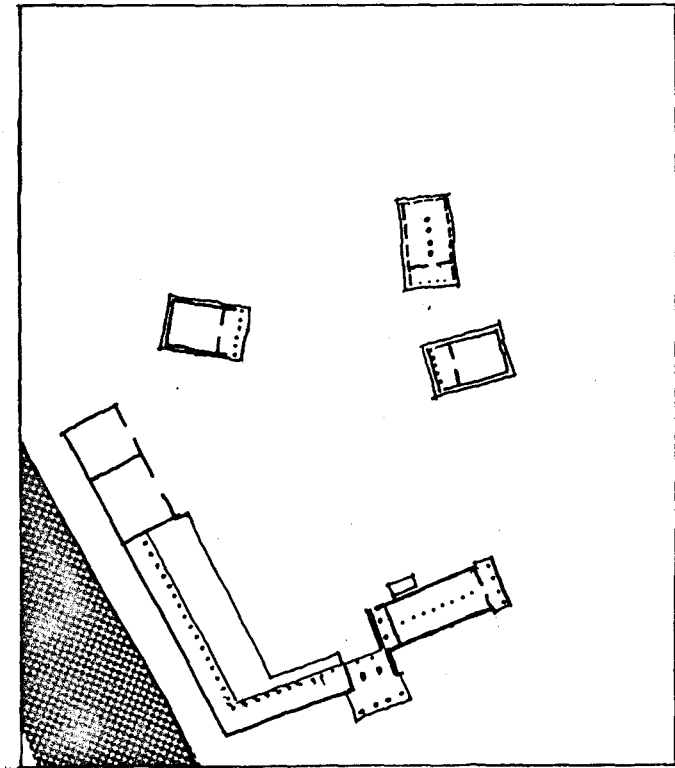
Slično se i kod Mileta agora pomiče s obale prema tlocrtnom središtu grada (sl. 2), dok su kod Pireja trгови planirani centralno uz glavnu ulicu (sl. 1).

Tlocrt grada Dela na otočiću u sjevernim Kikladima ilustrira razvoj grada po slobodnoj shemi u skladu s reljefom i prirodnim karakteristikama terena, pa ipak strogog i prepoznatljivog koncepta (sl. 7). Premda iz tlocrta nije moguće osjetiti treću dimenziju, ona upravo s pomoću reljefa pocrtava strogo urbanu stranu kompozicije pojedinih planova u doživljajima arhitektonskih oblika, koji svojom geometrijskom jednostavnošću i skladom proporcija te međusobnim prožimanjem, predstavljaju izuzetnu kvalitetu.

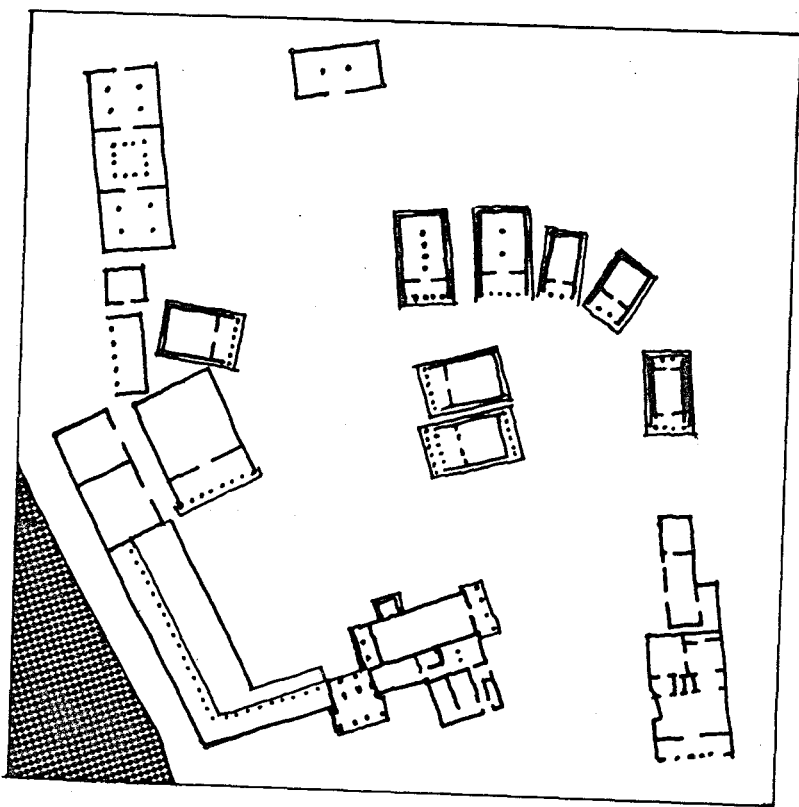

Sl. 7. Del

Grad Del u kontinuitetu svoga razvoja od 6. st. pr. n.e. ima velik značaj u političkom i kulturnom životu Grka. Prema legendi otok je zavičajno mjesto Apolona kome su u čast svake pete godine od 425. g. pr. n.e. održavane velike svečanosti (Apolonije ili Delije) s glazbenim natjecanjima i gimnastičkim vježbama. Grad postaje kulturni centar Grčke, a i sjedište delsko-atičkog saveza (od 477. g. pr. n.e.). U Apolonovu je hramu bila riznica saveza. U helenističko doba Del se razvija u važan trgovački centar. Društveni centar grada s agorama i hramovima vezan je uz obalu, no otvoreni prostori orijentirani su prema unutrašnjosti (sl. 8). Iz ulice koja vodi do najviših terasa i hramova pruža se vidik na centralnu agoru, dok su stadion i atleški sadržaji na drugoj strani otoka. Ulični sklopovi uz obalu nastavljaju se prema teatru izvan centra. Ako se prati dinamični razvoj urbanih formi kroz dva stoljeća, vidljivo je kako se grad širio, kojom vještinom su integrirani novi sadržaji u postojeće strukture, kao i prilagođivanje pritisku populacije kroz razvoj i integraciju formi, a da osnovni estetski koncept nije bio narušen. Zgrade uz obalu koje čine snažnu bazu strukturama na brdu i koje međusobno oblikovno korespondiraju, hramovi koji usprkos uključivanju novih formi nisu izgubili svoj identitet,

Sl. 8. Del, razvoj urbane jezgre u 6. st. pr. n.e. ...

... i u periodu od 417. do 314. pr. n.e.

prostudirane veze međusobnih odnosa arhitektonski definiranih i otvorenih prostora, te senzibilitet pri postavljanju elementa u odnosu prema prirodno determiniranom obliku — sve to ukazuje na bogat raspon grčke urbanističke kreativnosti čiji je konačni rezultat čistoća postignute harmonije između čovjeka i prirode.

Aleksandar Bašić

LITERATURA I IZVORI

- Bacon, E.: „Design of Cities“ (Penguin books, New York 1978)
 Maksimović, B.: „Istorija urbanizma“ (Naučna knjiga, Beograd 1972)
 Suić, M.: „Antički grad na istočnom Jadranu“ („Liber“, Zagreb 1976)
 Likovna enciklopedija (JLZ, Zagreb 1960–1964)
 „Povijest svijeta“ („Naprijed“, Zagreb 1977)
 „Velike arhitekture svijeta“ („Mladost“, Zagreb 1981) (John Julius Norwich)

STAROKRŠĆANSKA ŽENEVA

U povodu novih arheoloških iskopanja i knjige Ch. Bonneta
 „Les premiers édifices chrétiens de la Madeleine à Genève“

Nije baš čest događaj da se u jednom živom evropskom gradu, u njegovu najstrožem centru pokrenu arheološka iskopanja takvih dimenzija i takva značenja kao što su to iskopanja u protekloj deceniji u Ženevi, a nije baš često da takva istraživanja nađu takva istraživača i arheologa kakva su ova ženevska našla u osobi Charlesa Bonneta. Vjerojatno se radi o istančanoj međusobnoj ovisnosti između arheološkog nalaza i njegova arheologa, o uzajamnu utjecaju koji bogati i svestrani nalazi nesumnjivo nalaze u akciji njihova arheologa, te u istraživanju arheologa koji ne baš jasne i jednostavne nalaze dokumentira i tumači i, tumačeći ih, obogaćuje. Naime — da se razumijemo — ne radi se o nalazima koji će poput Filipove grobnice što ju je nedavno iskopao Andronikos u Grčkoj doći na prve stranice senzacionalističkih žurnala. Površnom promatraču, a i nevjешtu arheologu, novi ženevski nalazi učinit će se labirintom zidova i grobova iz kojeg će čak izdiferencirati neke cjeline, ali će samo izuzetnom stručnjaku, arheološkom metodom kakva je u arheologiji antičke i ranosrednjovjekovne arhitekture rijetko viđena, sa savršenom preciznošću biti moguće utvrditi cijeli niz faza gradnje, te u svim tim fazama međusobne relacije osnovne arhitekture s njezinim popratnim elementima, odnosno s istovremenim grobovima, te takvo slojevito događanje u prostoru povezati sa slojevitim događanjem u vremenu, u vremenu koje je na izmaku klasične provincijalne antike bilo tako odsudno za stvaranje Evrope. Zbog svega toga mislim da su arheološka iskopanja u Ženevi, koja sam imao sreću posjetiti, nesumnjivo jedna od najdragocjenijih ovog trenutka u Evropi, te da predstavljaju obrazac za arheološko iskopanje i konzervaciju u evropskom gradu. Zbog toga nije slučajno da je na 10. međunarodnom kongresu starokršćanske arheologije u Solunu 1980, na kojem je Ch. Bonnet podnio izvještaj o istraživanjima u biskupskom arhitektonskom sklopu u Ženevi, predloženo i usvojeno da se 11. kongres starokršćanske arheologije održi u Lyonu, Ženevi i Aosti 1985. godine. Naime, u sva ova tri grada, premda razdvojena u tri države (Francuska, Švicarska, Italija) ali prostorno i u arheološkom sadržaju veoma bliska, upravo je u zadnje vrijeme vrlo organiziranim radom došlo do izvanredno značajnih i monumentalnih otkrića.

Područje današnje Švicarske poznato je i naseljeno još od starine. Klasički pisci donose svoje ili prenose neke ranije vijesti o tom kraju. To su Avijen, Apolonije Rođanin, Polibije, Cezar, Ciceron, Strabon, Horacije, Pomponije Mela, Plinije Stariji, Tacit, Klaudije Ptolomej, zatim *Itinerarium Antonini* i Peutingerova tabla. Razni kasnorimski izvještaji, Eumenije, Amijan Marcelin, Klaudijan, Sidonije Apolinar, Euherije, Enodije, Grgur iz Tursa donose nam podatke iz kasne antike. Njima se pridružuje tzv. *Fredegar Kronika*, te *Opis svijeta* Geografa iz Ravennè. Brojni natpisi upotpunjuju ove literarne vijesti o antičkoj Švicarskoj.